

Буржуазний націоналізм польський та німецький разом з українським проголошуються ворогами радянського ладу номер один. Як тільки стабілізується продовольчий стан — настане їхня черга.

6. МІЖ ГОЛОДОМОРОМ ТА ВЕЛИКИМ ТЕРОРОМ: «Жить стало лучше, жить стало веселее»

Цинічні слова, вміщені в «Правді» й тиражовані регіональною пресою без тіні сумління відбивали «методи» більшовицького перевиховання народу: «Рядовий, навіть найвідсталіший український селянин і селянка зрозуміли на досвіді останніх років, просту і як сонце ясну істину: щоб стати заможним, треба тільки чесно працювати в колгоспі і берегти колгоспне добро»³¹⁸. — Більшовицькі методи перевиховання, здавалося, приносили свої перші — відразливо солодкі плоди: «робсила» не просто прагнула засвідчити свою трудову доблесть, але й пильно придивлялася за оточуючими, — берегла колгоспне добро, наче зіницю ока. Половину шпальт газет зайняли дописи і коротенькі записочки «колгоспників», «їздових», «пильних» і т. і., які висвітлювали щонайменші проблеми і проблемки повсякденного виробничого життя колгоспів та радгоспів: від часу виходу на роботу та тривалості перекурів, до кількості обслуговуючого персоналу молотарок та залишених у полі колосків. «Боротьба за рясний сталінський врожай» перетворилася на нав'язливу ідею і впродовж років була головним інформаційним приводом газет національних районів.

Невеличкі замітки, кожна з яких з легкістю могла не просто ускладнити життя своїх героїв, а поставити його під великий сумнів, висвітлюють буденне життя національних колгоспів. Бор. Гарячий обурювався з приводу поганого обслуговування читачів «чиновниками» Биківської пошти³¹⁹, Прохоженко закликав прокуратуру звернути увагу на вимокання льону в колгоспі «Нове життя»³²⁰, Лупинос Мушкевич «стучав» про негаразди в колгоспі «Червоний прапор» (с. Н.-Завод), дехто «Колгоспник» — на братів Стахальських з колгоспу ім. Сталіна (с. Н.-Майдан), яких звинувачував у шкідництві, пиятиках, прийомі підозрілих гостей (!)³²¹, «Комсомолец» скаржився на роботу рахівника Муляра³²², Турова сповіщала про продавця кооперативної крамниці, який до 12-ї години спав, а решту часу розважав село грою на гармошці³²³. І т. д., і т. д., і т. д... Не багато не мало — стукачівські дописи складали ½ газетної шпальти, ¼ відводилося під відомості з сіл, ¼ — на вісті з-за кордону (на часі — наступ китайської Червоної армії в провінції Хунані, Італо-Абіссінський конфлікт та вибори до польського сейму).

Як видно з матеріалів місцевої преси, негаразди в польських колгоспах були постійним головним боєм для адміністрації. Міфічні кореспонденти (під псевдо «С.», «С-кий», «С.П.», «Колгоспник», «Комсомолец» зазвичай приховувався штатний кореспондент) писали про відсутність трудової дисципліни («... на роботу виходять всього 6–8 колгоспниць, із яких частина приходить в 10–12 годин»), «норми не виробляють. Частину льону віддали для обробітку окремим колгоспницям, а ті працюють, коли мають вільний час», «не всі жінки виходять на роботу», сімба хронічно в стані зриву³²⁴. «Колгоспники» колгоспу «Червона Майхерівка» — стучали самі на себе (!) про те, що замість того, щоб

прибирати пирій з полів, — йдуть по гриби. Злісний провокатор — П. Мош-толяр, не усуспільнив майна, не сплатив внесків і відмовляється виходити на роботу³²⁵.

Доноси завалюють шпальти місцевих газет. Як здається, найбільше приводів для них дає Мархлевський район, який все ще пасивно опирається колективізації. Всюди відсутня трудова дисципліна, колгоспники працюють з-під палиці, коні не доглянуті, під час збиральної та засівної масово використовуються корови (!). Намагання селян не переобтяжувати своїх годувальниць кваліфікується в 1935 (!) році як куркульський саботаж³²⁶. Молотьба відбувається неякісно, трудовні записуються не вірно, «по табелям кожному записуються різні роботи, а тому бувають випадки, коли за один день колгоспникові записується до восьми трудовнів (!?). Взагалі норми виробітку ніхто не знає. Чомусь усім установлено виробити 150 трудовнів»³²⁷.

Оприлюднювані в пресі зведення про хід збиральної та молотьби свідчили, що їхнє виконання пересічно в 3–7 разів було меншим за доведені плани³²⁸.

Не в кращому стані трудовий дух поляків, задіяних у місцевій промисловості. Мар'янівка, склозавод. — Територія заводу, де працює 380 осіб, завалена сміттям, яке роками не вивозилося, приміщення заповнене димом, брудом та копоттю, робітники хворіють³²⁹. Зміни на краще відбулися під час участі в конкурсі за чистоту — вивезли мотлох, в центрі двору насадили клумбу з квітами.

Вкрай актуальним залишається питання антирелігійної боротьби в польських колгоспах. Преса рясніє закликами наслідувати приклад окремих бригад і колгоспників, які об'являють неділю робочим днем³³⁰.

Місцеві урядовці за родом своєї діяльності проводили відповідні кампанії, агітували виходити на роботу в свята та вихідні. Однак, офіційно створюючи перепони для духовного життя віруючих та відправлення обрядів, самі вони в приватному житті неодноразово ловилися на участі в релігійних обрядах. Мімікрія під радянськість, подвійні стандарти життя перетворилися на визначальну прикмету особистості урядовців місцевого рівня. Показовий опис такої ситуації опублікований у газеті Мархлевського району. Йшлося про бригадира, який обіцяв колгоспнику Русецькому стати хрещеним батьком, але водночас переживав про те, що скажуть ударники колгоспу. «Є та що думати, зробимо так, щоб ніхто не знав. Треба ж віддати «Кесарю кесарево, а богу богове. Треба ж попові жити».

До хати пана отця підійшли оглядаючись. Вільніше зітхнув наш бригадир Федорчук, коли очутився в самій хаті, і майже вільно почував себе, прикладаючись до ручки, попервах обійшлося добре, ніхто ж бо не знатиме, весело промайнула думка. Аж гульк.

У правому кутку... сховавшись стояла пара знайомих осіб — голова ... з дружиною секретаря сільради.

Тут нашому Петрові Макаровичу раптом стало душно, по спині покотився піт.

— Як це ви сюди попали — питає, тремтячим голосом Федорчук.

— Дитину хрестити, — як і ти, — відповіли ті, соромливо. — Не думайте, що активісти наші від сорому втікли, прийшли до ради та організували Зорини.

Ні, побачення скінчилось на радість пану отцю»³³¹ [текст наводиться без редакції — Л.Я.].

Та не тільки удаваний атеїзм був прикметною рисою місцевої влади: за відступом від релігійних морально-етичних норм слідував відступ чи нехтування нормами більшовицької ідеології. Повідомлення про бюрократизм, моральний розклад, зловживання місцевої адміністрації, як і раніше, — явище звичайне. Щоправда, тепер вони частіше супроводжуються репортажами з судових засідань.

«З суду.

В 1934–1935 році Грабовський Адам був парторгом у колгоспі «Серп» вільвської сільради.

Цей парторг замість допомогти в роботі взяв під свій вплив голову колгоспу Величка Михайла. Іноді залякуванням, де просто шахрайством, Грабовський почав творити незаконні справи: безпідставно, вилучаючи майно колгоспників, розбазарюючи його та беручи його в свою користь. Мав зв'язок з куркулями, видавав їм різні довідки.

8 серпня народний суд засудив бувшого чл. партії Грабовського Адама за залякування колгоспників, барахольство, зв'язок з куркулями, до позбавлення волі на два роки без поразки в правах. Величка Івана — до примусової праці терміном 1 рік, Величку Михайлові — винести догану з оголошенням в пресі»³³².

До 1934 р. практично все жіноцтво національних колгоспів вже було задіяне у польових роботах. Жінорганізатор колись німецького [в першій половині 30-х рр. сюди здійснили доселення росіян з Іваново-Вознесенської області — Л.Я.] колгоспу «Роте Фане» із задоволенням відзначала, що жінки працювали нарівні з чоловіками і часто-густо перевершували їх³³³. Проблема утилізації жіночого трудового потенціалу чимдалі ставала більш актуальною, оскільки моральний розклад та дармоїдство чоловіків перетворилися на буденну норму в низці колгоспів. Так, вихід на роботу колгоспників у Ст.-Каранському районі дорівнював 60%³³⁴.

Втім, перепоп для притягнення жіночої робочої сили у виробництво зберігалось багато. Найсуттєвішою з них була відсутність у селі, зокрема, національному дошкільних дитячих установ. Офіційні папери звітували про створення нових і нових ясел. Та якими вони були? Ось один лише приклад з життя грецької дітвори: ясла артілі «Незаможник». «Двор весь зарос бурьяном, завален навозом, нет помойной ямы и уборной, разные отбросы выбрасываются тут-же около дома, которые разлагаясь заражают воздух зловоньем.

Помещение под ясли не приспособлено. В каждой комнате устроена печь, значительно сокращающая площадь. Вместо отдельных кроваток для каждого ребенка построены сплошные нары, постельных принадлежностей и белья нет, и это тогда, когда райздравом для яслей было отпущено 210 метров мануфактуры. Однако эта мануфактура была использована не по назначению. Детям тутю кукурузный хлеб и то с перебоями, горячая пища готовится не каждый день»³³⁵.

Не краще становище в єврейських районах. «В колгоспі імені Фрунзе дит'яслами зовсім не керують [...] керівники яслами «винайшли» новий метод обслуговування дітей їжею. Продукти розподіляються по кількості дітей і видаються кожній дитині додому.

Правління колгоспу й керівники яслами повинні розуміти, що ясла є установа, де радянські діти виховуються в комуністичному дусі, й що перетворення ясель на розподільник суперечить цьому вихованню»³³⁶.

Втім, є перші ознаки виходу з глибокої соціально-економічної кризи. Щоправда вони миготять у мішурі святкових подій, але часом вони справжні, а не уявні, і зачіпають основоположні основи життя етнічного селянства. На літо — початок осені припали ювілейні урочистості в низці національних районів. Трудящі національного болгарського Коларовського району масовим народним святом відзначили 10-ліття району. У святі взяли участь близько 1000 гостей з національних районів області, делегати болгарського Благоевського району Одеської області та ін.³³⁷

На свята та ювілеї і далі будують грандіозні плани на майбутнє: 10 вересня 1935 р. засідання президії Дніпропетровського облпарткому, що відбулося в Коларівці з нагоди 10-ліття району, ухвалило збудувати в районі лікарню, палац піонерів, будинок рад, водолікарню, вирити кілька ставків, посадити 200 тис. (!) дерев і завершити геологічні розвідки в районі Корсак-Могили³³⁸.

До ювілею єврейський район, який, як відзначалося, носив «високе ім'я Сталіна», отримав привітання від редакції «Дер Емес», промислових підприємств Дніпропетровська і водночас хвалився своїми досягненнями. Хвалився перш за все кадрами: 59 електромонтерів, 70 бригадирів-виноградарів, 7 зоотехніків, 70 ветсанітарів, 91 завідувач МТФ, 220 інспекторів якості, 290 бухгалтерів, рахівників та обліковців, 165 бригадирів польових бригад, 100 комбайнерів і штурвальних, 70 шоферів, 100 снопов'язальників, 200 машиністів, 35 агрономів, 400 бригадирів тракторних бригад.

110 знатних людей Сталіндорфського району — це більшовицьке обличчя єврейської колективізованої спільноти. Своїм власним прикладом вони унаочнюють успішне вирішення єврейського питання в Радянському Союзі. «... Завдяки нашій більшовицькій партії, завдяки тебе, дорогий наш т. Сталін, і тобі від всієї душі, від всіх нас, діток, дружин та матерів, всієї тридцятитисячної армії колгоспників і колгоспниць, трактористів і комбайнерів, техніків, механіків, агрономів, лікарів — всіх і євреїв-переселенців, і євреїв-старожилих колоній, і українців, і німців — висловити тобі справжню колгоспну подяку»³³⁹.

Єврейські райони на особливому обліку більшовицького уряду, їх намагаються перетворити на зразкові радянські адміністративно-територіальні одиниці. Одними з перших єврейські колгоспи почали на постійній основі здійснювати силосування кормів³⁴⁰. Взимку 1934–1935 рр. попри люті морози розпочався монтаж електролінії, яка з'єднала Сталіндорфський район з районною електростанцією, що дозволило механізувати низку сільськогосподарських робіт³⁴¹. Цифри зростання економіки району тішать: кількість МТФ в 1935 р. порівняно з 1932 р. зросла з 19 до 89 (2813 та 6537 голів відповідно), СТФ з 15 до 90 (3033 і 7112 голів відповідно), коней з 4794 до 5535, волів з 11 до 592. Не лишилося безкорівних господарств, тоді, як у 1932 р. їх було 910³⁴².

Типовий приклад — переселенський колгосп «Озет»: «3 карликових созів виріс один міцний колгосп, який об'єднує 105 господарств, який має хороший кінський парк з 80 голів і 54 лоша́т, зразкову МТФ з 129 голів, велику вівчарську ферму в 119 голів і свино-товарову ферму». В колгоспі збудовані конюшні,

короварня та вівчарня. Не забули й про потреби людей: зведений великий клуб, в якому систематично працюють гуртки самодіяльного мистецтва. «Є бібліотека, семирічна школа, дитмайданчик, який охоплює 50 дітей, пошта, медичний пункт й хороша лазня»³⁴³. Якщо в 1932 р. в Сталіндорфському районі діяли 48 торговельних установ споживкооперації, в 1935 р. — 60 (охоплювали 14 тис. пайщиків, на кожного з яких припадало 40 руб.³⁴⁴). Дистанція дійсно була великою, але якою ціною вона далася!

В пресі єврейських національних районів регулярно вміщувалися матеріали, які мали на меті підвищення рівня агрономічних знань єврейських переселенців. Ентомолог А. Хмара застерігав про загрози при протруюванні посівматеріалу: «Отруту може використати класовий ворог в своїх ворожих цілях [...] При протруюванні сухими порошками цих препаратів — можна не дезинфектувати приміщень, мішків та сівалок...»³⁴⁵.

Започатковуються олімпіади районної самодіяльності, щоправда вони часто-густо виявлялися не такими показними, як у культовій стрічці «Волга-Волга». Секретар Сталіндорфського райпарткому ремствував з приводу фактичного зриву олімпіади керівниками Ларинської сільради та МТС, які представили на олімпіаду осіб, які не мали відношення до колгоспу³⁴⁶. Врешті олімпіада, хоч і без участі Ларинської сільради, відбулася, перетворившись «в інтернаціональне свято, яке відбило досягнення єврейських та українських колгоспів», втім, з єврейського репертуару фігурували лише п'єса «Фармеглехе»³⁴⁷.

Не менш пильно уряд приглядається до життя німців у національних районах, намагаючись використати будь-який інформаційний привід для антифашистської пропаганди. Німецьке за походженням селянство перетворюється на розмінну монету в інформаційній війні більшовицького режиму. 31 липня 1934 р. в німецькому колгоспі «Роте Фане» влаштували мітинг і свято на честь преміювання молотильної бригади Кратера: на «відкритому повітрі» бригадир Кратер отримав патефона, машиніст Рот — ковдру та простирadlo, барабанщиця Фоменко — швейну машинку, вагар Фоменко — костюм, 12-річний зерновоз Рейберт — 40 руб., тракторист Руп — костюм. Премійовані обіцяли завершити молотьбу до 7 серпня³⁴⁸.

Україна на 15 вересня достроково виконала план хлібоздачі по всіх видах надходжень, як по колгоспно-селянському сектору, так і по радгоспах. — Звітували ЦК ВКП(б) — Сталіну та РНК — Молотову С. Косіор, П. Постишев та П. Любченко³⁴⁹.

Провісницею нового етапу в житті обивателя стала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про зниження цін на хліб і скасування карткової системи на м'ясо, рибу, цукор, жири і картоплю» (25 вересня 1935 р.), яка ввела принцип єдиних цін, замість попередньої системи подвійних стандартів: високих комерційних цін і гарантованих низьких цін на продукти, що розподілялися за картками. З 1 жовтня 1935 р. знижувалися ціни на печений хліб, борошно, зерно, макарони, крупу і рис, а також масові сорти кондитерських виробів, водночас скасовувалася карткова система постачання м'яса, м'ясопродуктів, жирів, риби, рыбопродуктів, цукру, картоплі. Ціни на них встановлювалися відповідно до територіальних поясів. У Донбасі, який був віднесений до 4-го поясу, кілограм яловичини першого сорту мав коштувати 7.60 руб., другого сорту — 6 руб.,

третього — 5 руб., ковбаса чайна першого сорту — 10 руб., ковбаса любительська — 12 руб., полтавська — 17 руб.³⁵⁰ Для виключення спекуляції норма відпуску м'яса та ковбас встановлювалася на рівні 2 кілограми в одні руки.

Стосовно продажу рибних продуктів Одеська область була віднесена до 3-го, решта України — до 4-го поясу. Тут ціна за кілограм мороженого судака становила 3.60 руб., вобли — 3 руб., мороженої тарані — 2.10 руб., оселедців каспійських — 4.75 руб., оселедців «івасі» — 4.25 руб. Ціни на цукор для України були встановлені за 1-м поясом — 4.20 руб. за цукор-пісок, 4.60 руб. — за рафінад (норма відпуску — 2 кг. на руки). Ціни та ті види кондитерських виробів, які національне та українське селянство часто не бачило впродовж усього свого життя (печиво, бісквіти, тістечка) знижувалися пересічно на 10%. Масло солоне на Україні (2-й пояс) мало коштувати 14 руб., вершкове — 15.50 руб., маргарин столовий — 10 руб. Для величезної частини обивателів міст і містечок значно важливішими були ціни на картоплю: Москва — 30 коп. за кілограм, Київ, Дніпропетровськ, Харків — 35 коп.³⁵¹

Названа постанова дійсно багато важила в житті нацменівського селянства, і того, яке потроху долало дистрофію та тиф, і того, що, переселене з прикордонних районів, поволі приживалося на нових місцях. Втім, не заперечуватимемо того факту, що цей вистражданий селянством владний жест, за який було заплачено мільйонам життів, Кремль не забув використати для власного піару, вкотре «нагадуючи» народу, хто в домі господар. Країною пройшла нескінченна черга мітингів, присвячених «обговоренню історичної постанови», на яких робітники та колгоспники з цілком зрозумілих причин вітали рішення партії та «мудрого проводу великого вождя т. Сталіна»³⁵². На невеличкому Мар'янівському заводі (Мархлевщина) мітинги тривали 27–28 вересня. Робітник Кость Коваленко з піднесенням зазначав: «Зниження цін на хліб і продукти підвищує реальну зарплатню. Кожний місяць у мене залишиться 35–40 карб, яких я раніш витрачав на хліб і продукти, і я їх використаю на культурні потреби — радіо, патефон і т. інш. — життя стає все кращим». Робітники масово зобов'язувалися працювати ще краще, перевиконувати план, ударно зустріти 18-ту річницю Жовтня, і (!) «... дати 30 000 високоякісних чорнильниць-наливайок на передсвятковий базар у Київ»³⁵³.

Хвиля мітингів котиться республікою. Селяни на польових станах мітингують і дякують владі за те, що вона дозволяє їм споживати плоди своєї праці. Життя, здається, потроху налагоджується, входить у розмірний докризовий ритм. Робота–магазин–клуб–відпочинок.

Мархлевськ. Здійснюючи постанову РНК і ЦК ВКП(б) про розгортання торгівлі «Волинторг» 2 жовтня відкрив м'ясний ларьок. Ларьок оббитий з середини цератою, вивішено прейскурант нових цін, по яких продається м'ясо. Продаж м'яса провадиться організовано: в одні руки відпускається не більше двох кілограм, черги немає, продавець швидко і культурно обслуговує покупців. Перший день продано понад 100 кг свинячого м'яса, передбачається продаж м'яса: волів'яго, баранини та телятини³⁵⁴.

Втім, це в місті торгують не лише хлібом, а й булками, тістечками й тортами. В селі радість проста — хліб є. Якість хлібу залишає бажати кращого: болгарські газети повідомляють про те, що хліб грубий і кислий³⁵⁵.

Розбудовується інфраструктура, партія й уряд демонструють свою турботу про трударів.

Хата-роділка відкрита в Мар'янівці. — Велика подяка Сталіну та Постишеву.

Хата-родільня запрацювала в убогому поліському селі Білці. «В молодому садку, між тютюновою плантацією стоїть одремнтований будинок, на дверях табличка: «Пологовий будинок к-пу «Нове життя».

В хаті-родільні п'ять кімнат. Тут приймальня, ванна кімната, передродільна кімната і родільна. Скрізь чистота, ні пилінки, це не казенна палата, в кімнатах затишно, розставлені квіти, висять портрети: Сталіна, Постишева, Крупської.

Є тут і всі необхідні медикаменти. Тут жінка знайде і теплу зустріч і культурну допомогу»³⁵⁶.

З'являються принципово нові заклади, яких раніше не знало національне село — дитячі санаторії. — «У світлій просторій кімнаті група дітей уважно слухає виховательку про ліс, про білочку і жабку. А ось схилились головки над книжкою з малюнками, де намальовані червоноармійці.

Чимало ребят [так у тексті — Л.Я.] весело граються з куклами [так у тексті — Л.Я.]. Деякі виявляють хист до малювання. Розсівшись біля столиків, вони на бумазі виводять різні фігури — малюнки. Дуже люблять всі співати. В особливій пошані у малечі пісні : «Партизанська» та « Рапорт Постишеву».

Сталіна, Постишева, Ворошилова знають всі, до їх авторитету прибігають дуже часто.

Коли, хто не з'їсть свою порцію, його починають умовляти: — їж, бо Постишев не любитиме, бач, як дивиться на тебе — каже одне, показуючи на портрет П. Петровича — З'їж все, бо Волосилів тебе в класну алмію не плийме — каже другий.

Взагалі дитячий санаторій зорганізовано обдумано дбайливо: і денний режим, і чистота, яка весь час підтримується персоналом, різноманітне, смачне меню розраховано на те, щоб дати гарний відпочинок дітям»³⁵⁷.

Та вся ця примарна (частіше показова) охайність новостворюваних осередків радянського колективного побуту — лише одна сторона дійсності. Вже давно працює маховик репресій: помітних поляків поодиночі й групами заарештовують, багато з них проходять у справі СБУ, їхні родичі ще не знають, що таке «без права листування». Водночас з розбудовою інфраструктури радянського прикордоння розпочинаються масові переселення польських родин — спочатку у внутрішні райони республіки. Пробне виселення 750 польських родин з Мархлевського уряду «успішно» здійснене в березні 1935 р. Секретар РПК Е. Завадський рапортує Київському обкому КП(б)У, що «всі переселенці задоволені, у своїх заявах зобов'язуються у майбутньому працювати на новому місці краще, щоб виправдати довіру радянської влади»³⁵⁸.

Далі більше: впродовж року постанови політбюро ЦК КП(б)У «Про переселення з Мархлевського району 300 господарств» (5.09.1935 р.); «Про переселення 1 500 польських родин з прикордонних районів Вінницької області» (16.10.1935 р.), «Про переселення польських і німецьких господарств з прикордонної смуги» (25.11.1935 р.), яка накреслювала переселення 6–7 тисяч господарств навесні 1936 р. за межі України, мурують підґрунтя державної полі-

тики масових депортацій за етнічною ознакою. Подальше визначення долі неблагонадійних етнічних груп (поляків і німців) відноситься до 1936 р. і пов'язане з відповідними постановами політбюро ЦК КП(б)У (17.01.1936 р., 15.03.1936 р.) та РНК СРСР (28.04.1936 р.).

Поміж тим, ані переселенці, ані оточуюче населення — ні пари з вуст. Справа цілком буденна, нікого вона, здається, не дивує — цілком у контексті масових міграцій. Все це в загальних інтересах, це потрібно країні, в цьому є якийсь великий сенс. Партія сказала: «Треба», решта відповіли: «Єсть».

Весь рік розбитий на ударні десятиденки, місячники. Ударництво охоплює не тільки окремих людей: змагаються цехи, бригади, сільради, національні райони. Труд з буденної повсякденної рутини, здається, перетворюється на сенс життя мільйонів. Проте, це лише агітка. Насправді труд, тяжкий, виснажливий, без вихідних і свят — це свого роду «білий квиток»: «ударники» потрібні владі — їх обходять репресії. Той, хто може працювати, поки ще отримує свою пайку — у вигляді можливості жити.

Далеким від райського залишалося життя дітей. У 1935 р. вони в останній раз розпочали навчальний рік 10 вересня. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі» регламентувала засади роботи оновленої школи. — Навчальний рік тривав з 1 вересня: у перших трьох класах — до 1 червня, у 4–7 класах — 10 червня, 8–10 класах — 20 червня. Зимові канікули тяглися з 30 грудня по 10 січня, весняні — протягом 6 днів.

У союзних республіках (крім РСФРР), автономних республіках та неросійських школах РСФРР з п'ятого класу допускався ще один шостий урок на тиждень (загалом таких днів було 2) для додаткового вивчення російської мови і літератури³⁵⁹.

Преса рясніла привітаннями дітей з початком нового року, закликала суворо дотримуватися дисципліни³⁶⁰, вчителі давали підвищені зобов'язання, вміщуючи свої обіцянки під заголовками «Учебний рік зустріну весело й бадьоро», «Педагогічна праця — цінна й почесна», «Найбільшим моїм бажанням — виховати гідну зміну комсомолу». Діти ділилися своїми мріями про майбутнє: вони прагли стати вчителями, лікарями та інженерами.

У відповідь на постанову скликають батьківські збори, де вчителі звітують про освітню роботу, доповідають про нововведення — у школі запровадили вивчення фізики. Діти радіють. Усюди створюється видимість того, що школа є ділом цікавої захопливої співпраці вчителів, дітей та батьків. «14 вересня ми скликали збори батьків. Разом з учителями обговорили готовність нашої школи до навчального року й хвиби перших днів роботи.

Батьки обіцяли допомогти школі і своїм дітям в роботі, тут же заключили умову на соцзмагання по цьому питанню.

Шкільне свято ми провели дуже добре. Батьки — ударники й ударниці колгоспу — принесли своїм дітям подарунки, вимагаючи від них добре вчитися, бути охайним і т. ін.

Подарунки були різні: були свитки на зиму, гроші на виписку газет, червоні зірки, портрет Леніна, конфети, зубний порошок. Діти перед всіма обіцяли виконати вимоги батьків, постанову партії про школу.

І це були не тільки слова, ми маємо тепер 100 проц. відвідування»³⁶¹.

Навантаження дітей у школах з національними мовами викладання було вищим за звичайні: скажімо, в польських 4-х класах 5-ть уроків на тиждень було чотири рази, тоді, як згідно з новою постановою припускалося тільки 2 рази на тиждень. Втім, це було не найбільшою проблемою національних шкіл: як і раніше питанням № 1 були матеріальні негаразди, відсутність навчальної літератури. Невеликий приклад: «... Школі не хватає підручників з хімії, математики. З історії немає жодного підручника. Нема також і чорнильниць»³⁶².

Загалом, школи національних меншин відчутно відставали від українських по всіх напрямках. Перманентні зміни в підходах до «реформування мов» (причому всіх без винятку) в контексті цілковитої відсутності відповідної матеріально-технічної бази перетворювали більшовицькі культурні реформи на прожекти, а роботу національної школи на суцільний хаос. Потерпаючи від невідповідності власної кваліфікації проголошуваним завданням, намагаючись самотужки дати дітям відповідний обсяг знань, вчителі національних шкіл не мали можливості впливати на деструктивні для національних культур процеси. Оцінюючи досвід викладання урумської мови в старогнатівській школі, вчитель В. Салчі, зазначив, що перехід на національну мову викладання підвищив інтерес дітей до навчання, щоправда, робота доволі копітка, оскільки дітям доводилося вивчати багато нових слів задля збагачення мови. Надто ускладнювала діяльність викладача відсутність підручників для шостого класу практично з усіх профільних дисциплін. Наприкінці своєї замітки В. Салчі в завуальованій формі («... крім того я сам ще недостатньо працюю над собою»³⁶³) зазначив, що й учителі страждали від недостатнього словарного запасу (точніше, від неспівпадіння кримсько-татарської та урумської мов).

Лишаються й суто робочі негаразди. Про недостатню увагу до шкіл та їхню неготовність до нового навчального року йдеться в низці публікацій, зокрема, в статті Б. Фаєрмана та Літман «Колгоспи повинні допомогти школі». Серед названих ними проблем — незавершеність ремонту, відсутність палива, нестача навчальних посібників, дефіцит ліжок і матраців у гуртожитку³⁶⁴.

До газет пишуть кожен про своє. Вчителі про те, що півтора місяці не отримують зарплати. Учні про те, що школа не виконує постанову партії про школу і переобтяжує учнів заняттями³⁶⁵.

Діти, певне, доволі екзальтовані — вони пишуть до газет і дають настанови самому Наркомосу. Учні Гарштейн та Шпіцберг з Новобродської школи обурюються: «Ми, школярі, хочемо подивитись дитячі кінофільми, але у нас не пропускають дитячих фільмів, і ми ходимо в кіно на фільми, які іноді нічого корисного нам не дають. До того ще квитки для нас дуже дорогі.

Невже не можна таки наросвіті подумати про наше культурне виховання і добитись для нас дитячих фільмів?»³⁶⁶.

Діти, як і раніше, експлуатуються нарівні з дорослими членами колгоспів. Зона їхньої особистої відповідальності перед партією — фронт боротьби з ховраками. «... Піонери Цибульський Олександр і Шлегель Яків за зразкову роботу по боротьбі з ховраками премійовані на районному зльоті молоді.

Цибульський — учень 4-го класу Альтнаусауської школи — в колгоспі ім. Мануїльського на 1-е червня убив 2 000 ховрахів і за шкурки одержав 700 карб. грішми. Товариш Нідер преміював його велосипедом.

Шлегель Яків — учень 3-го класу Вейнауської школи — в колгоспі ім. Косіора на 1-е червня убив 1 987 ховрахів і за шкурки одержав 600 з лишнім карбованців грішми і від товариша Нідера премію — педальний автомобіль.

Обоє вони хочать разом убити 4 500 (!) ховрахів»³⁶⁷.

Восени 1935 р. принцип «жити стало краще, жити стало веселіше» поволі втілюється й у другій своїй частині. Повсюди скликаються й проводяться районні та обласні зльоти художньої самодіяльності. Кожен колгосп намагається створити місцевий аналог фільму «Волга-Волга».

Оголошення на кшталт: «До уваги всіх індивідуальних виконавців колгоспної художньої самодіяльності. 4 серпня 1935 р. на 9 годин ранку райорґкомітет по підготовці та переведенню олімпіади скликає злот всіх індивідуальних виконавців (співів, танців, гармоністів, скрипачів та інших) для відібрання кращих на обслуговування ювілейних свят та для надсилання на обласну колгоспну олімпіаду»³⁶⁸, — тиражують усі районні газети.

Під знаком підготовки до 5-ї річниці району комсомольська організація Лошкарівської МТС організувала жіночу волейбольну команду. Крім того існує футбольна команда³⁶⁹.

Село потроху приходить до тями після страшних голодних років, хоча постачання селян товарами першої необхідності, зокрема, одягом залишається вкрай незадовільним. Фактично, сільпо пустопорожні, крім сірників, солі та алюмінієвих кухлів на полицях нічого нема³⁷⁰. Однак, селом вечорами вже лунають пісні: до райських кушів, як до неба, але це вже й не очевидне пекло.

В номерах газет національних районів за 1 січня 1936 р. — жодної згадки про Новий рік — натомість тексти соцдоговорів. 24 поросяти з кожної свинюматки — мірило новорічного щастя будь-якої колгоспниці. «До нових перемог!»³⁷¹, — закликають передовиці

«Жити стало краще, жити стало веселіше». Вислів Й. Сталіна намертво в'їдається в свідомість радянського селянства, перетворюючись на прислів'я. Газети друкують сімейні бюджети, де селяни підраховують до копійчки доходи і видатки, ніби вирішуючи домашнє завдання з математики. «За 1935 рік я з жінкою виробили 495 трудоднів», — рахує мешканець Сталіндорфського району. — «Одержали на них 17 центнерів хлібу і 1 400 рублів.

З свого власного городу зібрав 20 центнерів картоплі, 40 центнерів буряків, крім інших городніх продуктів і прибутків, що одержав від своєї корови і курей.

Придбав я в цьому році для себе і для сім'ї веломашину за 380 рублів., хромові та прості чоботи, костюм і різні дрібні речі. Хата моя електрифікована. Передплачую обласну і районну газети».³⁷²

Відомості з сільських продмагів живописали картину багатіючого села. В 1934 р. в Молочанську продано 15 патефонів, в 1935 — 42; велосипедів відповідно 0–95; музичних інструментів на 2000 руб. — 8000 руб.; плакатів і портретів 2000–5000 руб.; дитячих іграшок на 3000–7500 руб.; спортінвентаря на 2500–4000 руб.; радіоапаратури 0–8400 руб.

«Багатіти не зазорно!» — дзвонять газети. Пройшло лише п'ять років, і влада дозволила тим, хто вижив у голодоморі, думати, що вони можуть сподіватися на щось, крім ліжка-місця в комунарському гуртожитку. Село щиро відзивається на гасло всією простою замордованою душею. Воно згоджується працювати в колгоспах не за страх, а за совість.

Монументально виглядає фото скотного двору колгоспу ім. К. Лібкнехта (Молочанський район) — велике показове господарство в традиціях німецького тваринництва — великі довгі стайні під одним дахом, прямокутний двір, білені стіни, акуратні шибки, дах — критий черепицею³⁷³. Село багатіє, білішає обличчям. Величезну роль у вибудовуванні нових орієнтирів життя відіграє рух ударників. Січневі номери г. «За більшовицькі колгоспи» вітали стахановців Г.Д. Фрея, І.М. Зенгера, Е.Я. Гауерта та І.Д. Кононенка з присудженням орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора³⁷⁴. Свої «знатні люди» є в кожному районі: їх обличчя тиражують з номера в номер, вони усюди — і на ланах і на зборах, їх обирають у місцеві ради, вони їздять на Всесоюзну сільськогосподарську виставку і, повертаючись звідти в гарних пальтах з хутряними комірами, розповідають про Великого Сталіна.

Замість колишніх різдвяних свят, про які ані пари з вуст, наче їх ніколи не було, — ударні будні. Влаштовуються так звані «стаханівські дні». «На роботу вийшли всі, навіть колгоспниці Екк, Зельберт, які не тільки зимою, а і влітку не виходили на роботу. Жінок розбили на ланки по 3 чол. поставили в'язати снопи, (двоє в'яжуть, одна нагрібає соломі), чоловіки — косили і в'язали камиш». Результати: зв'язано 20 тис. снопів з соломи та 2 тис. — з комишу, що мало затримати сніг на площі в 90–100 га. В'язальниці снопів з соломи виконали за 8 годин 300% норми, чоловіки — 250%, а стахановці Сафронов і Барабаш — на 300 і 250%. Треба не просто запроваджувати стаханівські дні, а перетворити їх на стаханівські п'ятиденки. Тоді орієнтири району — 120 пудів хліба з га та 3 500 (!) літрів молока з корови — втіляться в життя»³⁷⁵.

Неймовірно, але не тільки на трудовій ниві заповзятливі німці трималися попереду інших національних районів. Лікарі Орловської лікарні втілюють в життя заклик тов. Сталіна про турботу про живу людину — вони оволоділи технікою знеболювання пологів і допомогли колгоспницям Коваленко, Фернау, Штенберг перетворити народження дитини на приємну процедуру³⁷⁶.

Отож, світлий комуністичний рай не за горами. Якщо вже пологові муки навчилися долати, то й решта не проблема. «Колгоспні частівки»³⁷⁷ живописали радості щасливого колгоспного життя.

«Орем трактором на полі,
Запрягаєм і волів.
Заробив я у колгоспі
П'ятсот двадцять трудовнів.

Буде в мене і корова,
Бо колгосп телицю дав,
Я ударно робив влітку,
Марно дня не прогуляв.

Заробив я сам на полі
П'ятсот двадцять трудовнів
І на них я сам одержав
Триста сорок сім пудів.

Над столом дідусь схилився,
Слуха радіо з Москви,
У колгоспі він ударник,
Живе радо, без нудьги.

Тепер досить в мене їсти
І державі є продати,
Куплю чоботи, галоші,
Є й пальто на що придбати.

Над вікном висить краватка,
Та Марусин там куток,
Над столом вона схилилась
На «відмінно» вчить урок»³⁷⁸.

Для підкріплення високої гордості радянського громадянина за свою велику батьківщину в масовій свідомості тиражувалися й нав'язливо вправлялися в голови колгоспників відповідні думки. «Гнівні» викриття гітлерівської брехні про становище радянських німців. Як правило вони підписувалися колективно. За приклад може слугувати замітка «Не досягне Гітлер і його свора своєї мети», підписана за дорученням колгоспних зборів 10 особами³⁷⁹.

Видруковуючи веселі «колгоспні частівки», преса не соромлячись «нагадувала» про те, як тяжко живеться трударям інших країн. «Їх життя тяжке і безрадісне, ще гіршим воно буде в новому році. Говорять цифри й факти [...] 2 400 000 чоловік вмерло від голоду в усьому світі за 1934 рік.», — зловтішалася преса, замовчуючи, що голодомор 1932–1933 рр. забрав в одній лише Україні значно більше за весь капіталістичний світ, — «1 200 000 покінчили самогубством в 1934 р. із-за неможливості заробити собі на прохарчування. Із 2 мільярдів чоловік, що живуть на земній кулі, принаймні, 500 млн. не мають змоги сяк-так харчуватися. Зросла експлуатація робітничого класу і трудящих, катастрофічно падає зарплата, збільшується кількість бездомних і безробітних». «Підсумки фашистського господарювання за 1935 рік. Державний борг — 30 мільярдів марок».

Не кращим виставлялося життя польських робітників. Середній заробіток лодзинського ткача, який працює на 4 верстатах, складає 20–25 злотих на тиждень. Робітниці отримують 8–10 злотих на тиждень, що, за висновками радянських репортерів, дає можливість родині з 4–6 осіб харчуватися хлібом та рідкою юшкою³⁸⁰. Радянська дійсність вимальовується незрівнянною антитезою лякалкам з закордоння. В Країні Рад — не криза, а всенародне трудове піднесення, народи країни щільними шеренгами крокують у багате радісне життя.

25 лютого 1936 р. президія Благоївського РВК ухвалила наступний план конкурсу на кращу сільраду: з лютого по листопад — конкурс між сільрадами за високий врожай; з березня по грудень — конкурс між сільрадами з розвитку соціалістичного тваринництва, молодняку, зміцнення кормової бази; з квітня по листопад — на краще культурно-побутове обслуговування села; з квітня по грудень — по збереженню житлового фонду та благоустрою³⁸¹. Цілком відповідно сторінки газет рясніли підвищеними нормами соціалістичних зобов'язань колгоспників, а також болгарок, які присягали «допомагати своїм чоловікам, братам, близьким у тяжкій боротьбі за рекордний врожай в колгоспі та боротьбі за заможне щасливе життя»³⁸².

Кожне 8 Березня ставало приводом згадати про докорінну зміну становища жінок. Молочанський район: Марія Шефер — член українського уряду, стахановка Обоззаводу Сьомкіна дає 2 000% (!) виконання плану, Флерко Ніна довела удої від корови Мімоза до 35 літрів на день, телятниці Берта Гренерг домоглася середньодобового приросту ваги в 1 010 грамів. У районі 320 жінок — членів сільради, 150 жінок — членів депутатських груп, 32 жінки — керівника депутатських груп, 2 жінки — голови сільради, 9 жінок — заступників голів сільрад, 12 — заступників голів колгоспів, 5 бригадирів рілньничих бригад, 12 бригадирів тваринницьких бригад, 9 завідувачок МТФ, 38 завідувачок ПТФ, 12 ланкових, 9 трактористок, 3 штурвальниць, 1 шофер, 6 зоотехніків, 5 агрономів, 55 медпрацівників, 109 вчителів (від загальної кількості 224 особи). У 1936 р. в районі діяли 64 сезонні дитячі ясла (на 3 148 дітей)³⁸³.

Тій же меті підпорядковані «сталінські походи» та соціалістичні змагання між національними районами. Молочанський район у березні 1936 р. вступив у змагання з Ваннівським (німецьким) районом Азово-Чорноморського краю. Система заохочень учасників змагань продумана й прописана з бухгалтерською скуппульозністю: занесення на обласну мармурову Дошку пошани 55 кращих колгоспів та 5 кращих радгоспів, опублікування в обласній газеті «Зоря» почесного списку переможців сталінського походу, фонд преміювання — 10 легкових автомашин, меблювання квартир 100 кращих голів колгоспів, бригадирів, трактористів тощо, кошти на електрифікацію в 1937 р. десяти колгоспів, на організацію п'яти звукових кінотеатрів, 20 духових оркестрів, 5 премій сільрадам на впорядкування сільради по 10 тис. на сільраду, для преміювання районів не менше 100 тис. карб. на район, для іменного преміювання — тисячу цінних іменних премій (велосипеди, патефони, радіо, рушниці, годинники, фотоапарати), а також (!) обласний значок переможця сталінського походу³⁸⁴.

Не менш помпезно тепер відбуваються підготовка та святкування 1 Травня. Про Великдень жодної згадки, навіть у критичному ключі. Створюється враження, що пам'ять про нього вщент стерта з ментальності етнічного селянства. Натомість, підготовка до 1-го Травня триває цілий місяць: «Колгоспники артілі імені Косіора в готуванні до 1 Травня об'явили декадник чистоти з 5 по 15 квітня і змагаються за кращий колгоспний двір, город і хату.

Правління колгоспу виділило для преміювання гроші та вівці. Колгоспники 1-ї бригади (Дурлах) б'ються за перші премії; вони кладуть цеглові тротуари, поправляють забори, вирівнюють вулицю, чепурять горіща». «В колгоспі «Гігант» впорядковують новий парк, озеленюють вулиці, алеї і двори.

Готуються до здачі норм ГПО і ГСО 15 чоловік, готується драмгурток і духовий оркестр. Уже є спортмайдан, розгортається фізкультурна робота, придбали спортмайна на суму 1 800 руб., готуються до виступу 15 спортсменів, готуються ворошилівські стрільці, піонерам [шиють нові — Л.Я.] галстуки.

Бригади кінчають до свят всі весінні роботи, колгоспники одержать авансом по 30 копійок на трудовень».

«В колгоспі імені Дзержинського (Пришиб) чистять двори, кладуть тротуари, сажають дерева; особливо дбають за здоровий санітарний стан дит'яслів.

Члени комісії Минько, Бабинова, Сологуб, Любченко та Маслич зобов'язались, щоб до 1 травня кожний двір був з тротуаром, був би чистий, озеленений»³⁸⁵.

Втім, свята у сільських громадах закінчувалися швидко. Нескінченна робота, яка мала проходити ударними темпами, поглинала життя людей. Власне, весна-літо-осінь переважно проходили в полі. До польових станів перемістився центр діяльності владних структур та партійних осередків. Влада щодня дбає про те, щоб робсила була вгодована і пильно наглядає за її психологічним станом.

Селяни поки що не криються у висловленні свого невдоволення дрібними негараздами. Вони активно пишуть до місцевої преси, намагаючись вплинути на небалих керівників дрібного гатунку. «Правління колгоспу ім. Дзержинського скупердяжничка на громадським харчуванні на збиральній. Щодня тут варять борщ, галушки, затірку і навпаки затірку, галушки, борщ, і кожного сніданку,

обіду й вечері по одному якомусь з цих блюд. За весь час тільки двічі варили компот», — гнівиться колгоспник Юрченко. — «Правлінню колгоспу треба організувати для колгоспників краще харчування і більшу турботу проявляти про людей»³⁸⁶.

Колгоспні керманічі зі свого боку запевняють у невинному зростанні життєвого рівня сільських трударів і демонструють зростання матеріально-технічної бази господарств. Найкращі досягнення в німецьких колгоспах Дніпропетровщини³⁸⁷. Досі — в 1936 р. — вишукують і знаходять куркулів. Бородін М.П. з 6-ти свиней пригнав тільки 4, решта — втекли³⁸⁸. Причини нав'язливого стану селянської свідомості зрозумілі. — Проблем ще дуже багато, а покарання за них вагомі. Треба виставляти персонально відповідальних за них, аби до громади не застосували принцип колективної відповідальності. Виселені з Житомирщини та Київщини поляки й німці живуть тут — поруч, усім зрозуміло, як радянська влада ставиться до непокірних. Отож пересічні колгоспні негаразди намагаються вирішити в робочому порядку. Газети закликають і попереджають своїми заголовками: «Ситі корма — худобі. Немає догляду. Не турбуються про коней. В саду росте бур'ян. Немає культроботи. Навести порядок в облікові трудоднів. Продукти пропадають [в їдальні протухнув бичок — Л.Я.]». Загалом замітки своєрідної «колгоспної варті»³⁸⁹ займають майже всю 4-ту полосу.

Наприкінці вересня Молочанський райвиконком повідомляв громадян, що в районі з'явилися вовки і закликав охотбригади організувати відсіч хижакам³⁹⁰. Тварини цікавили пресу не менше за людей. Цілі розвороти районних газет присвячувалися статтям про кращих представників тваринного світу, яких готували на Всесоюзну сільськогосподарську виставку. Тут і рекордистка корова «Нюрочка»: 1930 року народження з Коларовського району, вищий добовий удій — 47,8 кг., жива вага 585 кг. Бугай «Воедило», який народився 1932 р. в племгоспі ім. К. Лібкнехта від рекордсменки «Вікторії» і «Баскета» по лінії «Прем'єра» і «Бенца», жива вага 1 172 кг. — рекордсмен по червоно-німецькій породі. Використовувався, як зазначалося, на пункті штучного запліднення, став батьком більше 500 голів у колгоспах та 100 — в племгоспі³⁹¹.

Були й менш щасливі тварини, яким не повезло з розводою. «На території Альтнассауської сільради на ниві колгоспу ім. Куйбишева у десяти кроках від шляху на Гохштедт вже більш двох тижнів лежить здохлий кінь.

Хто був хазяїном цього коня невідомо, але це не може служити будь-яким виправданням для голови сільради Пфейфера і голови колгоспу Шульца, які вчасно не приймають мір усунення розповсюдження зарази»³⁹².

З початку червня триває обговорення законопроекту про заборону абортів. Т-ка Шнель пропонує жінкам, у яких менше 3-х дітей, заборонити переривати вагітність.

Несподівано широкий резонанс обговорення набуло в болгарських селах. Видно, це була насущна проблема. Тоді, як лікар Вірік доводив шкідливість абортів для організму жінки, вчитель Ів. Мавлевський зазначав, що матеріально утримувати родини, де більше 8-ми дітей, надзвичайно складно, а тому аборти треба дозволити, водночас збільшивши строк (до 5-ти років) ув'язнення за кримінальні аборти. Задрипниченко висловлювалася за дозвіл робити аборти жінкам, які мали більше 4–5 дітей. Вона ж виступала за збільшення штрафу при

розлученні з 50 до 200–300 руб.³⁹³ Колгоспниця Михайлова Кіровської сільради — мати 9-ти дітей — виголошувала цілковиту підтримку законопроектів, зазначаючи, що кожна жінка повинна мати не менше 5-ти дітей. Разом з тим вона вказувала на те, що в проекті не визначена міра допомоги держави матерям, які виховували дітей до 5-ти років. Адже умови соціалізації підростаючого покоління на селі, де дошкільні установи залишалися екстравагантним рідкісним явищем, були значно складнішими за міські. Нагадаємо, що згідно з уставом артілі вагітна жінка мала право на місячну відпустку до та після пологів, під час якої їй нараховувалася половина середньої заробітної плати. Решту часу матір новонародженого не мала жодних переваг у колгоспі.³⁹⁴ Сільські садочки на загальне перебували в жахливому стані. Ось як описана дитяча установа с. Ульяновка, колгосп ім. 1 Травня. «Дітей в дитсадку, систематично не миють, спать кладуть на соломі в клуню. Це очевидно для того, щоб фізично загартувати дітей.

Але для чого стіни будинка, де міститься дитсадок, обвішані образами, а під ними розвішані революційні гасла? Невже для того, щоб загартувати мозги дітворі?»³⁹⁵.

На складні проблеми жінки-колгоспниці звертала увагу Марія Косєва — вдова, матір 8-ми дітей, яка пропонувала внести до законопроекту статті про підтримку багатодітних матерів-удовиць.³⁹⁶

Врешті, не очікувано, проте закономірно, кампанія стала приводом для суспільного обговорення проблем тривожної трансформації сімейно-шлюбних відносин та міжособистісних взаємин, які нічим не регламентувалися. Послідовно знищуючи традиційний шлюб, влада натомість не забезпечувала жодних соціальних гарантій дітям з неповних сімей, перетворюючи їх на заручників вкрай складної ситуації. Синякова Анна, скаржилася на чоловіка, який розлучився з нею і вигнав на 6-му місяці вагітності. Безхатню жінку, що втратила родинне вогнище, та її ще не народжену дитину «кинуло» також і правління артілі «15-летие ВЛКСМ», яке не надало їй жодної допомоги з зароблених раніше трудовнів.³⁹⁷

Становище жінок у колгоспах загалом було найменш захищеним. Яскравим унаочненням реальних перспектив колгоспниці є лист Вікторії Шацілової, молодої дівчини-комсомолки: в 1930–1934 рр. працювала в колгоспі, комсомольською організацією та управою колгоспу була відправлена на курси трактористок, вернулася до колгоспу, працювала, восени 1934 р. застудилася, захворіла на запалення легенів, яке перейшло в туберкульоз. Далі практично перетворилася на інваліда, цілком не потрібного колгоспові. Писала до райкому комсомолу, аби допоміг вилікуватися і повернутися до роботи на тракторі.³⁹⁸

Так, у важкій виснажливій роботі без жодних соціальних гарантій (переважна більшість колгоспів була просто не спроможною утримувати непрацездатних) минало життя колгоспниць. Та, крім самовідданої праці, держава у післяголодні роки прагла від них більшого — без упину працюючи, вони мали відновити популяцію «робсили» після голоду 1932–1933 рр. Аби заохотити жінок до народження нових будівничих соціалізму, газети пояснюють шкоду передчасного переривання вагітності та пропагують досвід роботи зразкових ясел. На першій полосі — фото відділу грудних дітей при зразкових яслах

№ 200 у Москві. — Діти в слинявчиках, на спеціальних стільцях, навколо щасливих дітлахів — іграшки, на підвіконні — квіти. Доволі сучасне фото³⁹⁹, але воно жодною мірою не стосується життя селян в нацменселах України. Буття жіноцтва тут залишалося на загальним складним сплавом дорадянських обов'язків у родинному колі та вимушеного ударництва на виробництві. Саме тому, що сполучити надвисокі навантаження в житті простої трудівниці було вкрай складно, народжуваність не зростає, поміж жінок, поруч з рухом ударниць, міцнішає коло тих, які їх ненавидять.

«Не змінюють своєї поведінки колгоспниці артїлі ім. Гаврилова, Артеменко Олександра, Котуна Одарка та Сардак Марія. Вони агітують проти стаханівського руху, систематично нападають на стахановок колгоспу, опльовують, дискредитують їх прилюдно і особливо на кращих стахановок Озерець Євгенію, Корнута Пріську та Мілер Емму.

Так вони зробили черговий напад на них 30.08. з лайкою «чорти, заїдають людей, їм більше всіх треба, і не наїдяться ніколи за тією роботою, все спішають, щоб рано роботу розпочати» і т. інш., звивали та лаяли найбруднішими словами»⁴⁰⁰. Звичайно, це були голоси «ледарів та родичів засуджених».

Трансформація повсякденного життя етнічного селянства під ударами модерної епохи набирала обертів, незважаючи на супротив поборників традиціоналізму. Разом із технікою в село прийшов новий ритм трудових процесів, який прискорював навколо себе всі інші ритми життєдіяльності. Ударники масово пересідали на рувери, за ними тяглися решта. З дива на звичайне явище перетворилися автомобіль та мотоцикл. Літак — вже не пекельний пристрій, а прекрасна червона машина, на якій улюбленець народу В. Чкалов творить великі подвиги. Село вчиться співіснувати з технікою і убезпечувати себе від усіх тих загроз, які вона в собі приховує. В жовтні газета Молочанського району повідомляла про трагічну загибель голови артїлі Дмитра Чорного, який підірвався під час переливання пального. Відзначаючи, що під час загибелі Чорного декілька колгоспників були покалічені, обласний виконком через пресу сповіщав колгоспи та МТС про правила зберігання пального⁴⁰¹.

В жовтні ж відбулася конверсія (обмін) облігацій державної позики. В низці сіл вона була перетворена на чергове радянське свято. Альт-Касауська сільрада провела її з духовим оркестром, «в усіх колгоспах красувались лозунги, які пояснювали значення і завдання конверсії». Кожен колгоспник приніс облігацій на 62–100 руб. У колгоспах Тіфенбрунської сільради обміняли облігацій на 40 360 руб., Орловської сільради — 108 875 руб., працівники держустанов та службовці району — понад 100 000 руб.⁴⁰² — Радянські газетярі пишуть, що це — свідчення підтримки влади селянами. Водночас зрозуміло, що це — метод позаекономічного визиску трударів села, яким авансом виплачували по 30 коп. на трудовень і, водночас, вилучали грошову масу у формі всілякого роду облігацій та масових громадсько-політичних кампаній.

Централізованого планомірного характеру набуває робота в дитячому середовищі. Держава тепер не тільки експлуатує дітей на боротьбі з ховраками та бур'яном, а й ширить країною досвід діяльності дитячих установ Москви та Ленінграда. Одним із перших Палац піонерів і жовтенят відкривається в Молочанську. Він розміщується в триповерховій будівлі, певне націоналізованій⁴⁰³.

З його відкриттям 15 жовтня 1936 р. піонерів та учнів Молочанського району вітали в пресі секретар обкому КП(б)У та голова облвиконкому Федяєв. Палац мав «14 чистих, прекрасно оформлених великих кімнат. В кімнаті жовтенят всілякі іграшки, [...] попід стінами кімнати дитячі меблі, килими [...] 4 піаніно, 3 скрипки, струнний оркестр, різні іграшки: як педальний автомобіль і інш. [...] гуртки: музичні (піаніно і скрипка), струнний, балетний; фото, радіо, шашковий, шаховий, художній, літературний [...] гарна бібліотека [...] агролабораторія [...] автотракторна лабораторія, де кипітиме робота юних техніків, гуртки авіамоделістів і фотоаматорів і різні допоміжні майстерні». Перші 10 тис. руб. на устаткування палацу отримали за розпорядженням Хатаєвича. Подяка висловлювалася також Е. Нідеру, О. Рейфштейну, тов. Рабкіну⁴⁰⁴ — ударникам, які взяли діяльну участь у відкритті дитячої установи.

Німецькі райони Південної України багатіють, народ обростає добром, ударники — учасники всіляких зльотів вже непогано вдягнені, позують перед фотокамерами в гарних пальтах та хутряних шапках, вони мало нагадують забитих селян зі світлин часів розкуркулювання, вони більше схожі на «червоних директорів». Трапляються вже й світлини усміхнених жінок, вони набрали колишньої округлості, деякі навіть гарно зачесані. Це переважно сільські вчительки.

Потроху адаптуються переселенці. Вони мовчать і про причини того, як вони опинилися в Східній Україні, і про те, як це відбувалося. Удавано радіють і дякують уряду за турботу. «Я хочу передати свою радість. Сам я та батько мій з Західної області, але в Молочанський район до Македону я прибув в 1934 році. В Західній області я за все життя не бачив стільки хліба та ще пшениці, скільки на Україні за цей час. А як ми погано жили за царату! Батьки завжди заробляли, а я пас скот у куркуля, тільки за те, що впроголодь жив. Їв чорний житній хліб.

А тепер я сам маю за 1-е півріччя 50 пудів пшениці, багато овочів городини й фрукти; купую хату за 500 карб. Якби мені хто раніш сказав, що я житиму в достатках, я не повірив би. Так не жив ні батько мій, не дід»⁴⁰⁵.

В листопаді преса вибухає новиною дня — громадянська війна в Іспанії. Постає з попелу ідея всесвітньої пролетарської революції. Шпальта з дня в день тиражують фото іспанських бійців, їхніх дружин та дітей, статті-репортажі з полів бойовищ. Радянський народ забуває про своє і охоплений великим поривом інтернаціональної солідарності. Розпочинаються кампанії збору коштів і харчів для героїчних жінок і дітей республіканської Іспанії, Долорес Ібарурі. Восени 1936 р. селянам нав'язують систему відрахувань на допомогу дітям і жінкам героїчної Іспанії: вони були різними — для службовців половина денного заробітку, школярі звітували, що зібрали 15 рублів; колгоспники — перераховували півтрудодня, жінки збирали зі свого боку, хто 11 кг. борошна, хто одяг⁴⁰⁶.

Передчуття близької війни стають виразнішими. Молодь рветься до Іспанії — навести врешті лад в Європі. Всі готуються стати гідними червоними бійцями. Не відстає й старше покоління. Ідеї тотальної мобілізації всеохоплюючі. 20 грудня 1936 р. з ініціативи Сталіндорфського партосередку відбувається похід у протигазах. Взяли участь 29 кращих людей району: 8 членів сільради, 5 голів колгоспів, 19 активістів (серед них 51-річний Шпігельбурд з

колгоспу «Біробіджанець», 44-річний бригадир Мільман та доярка Пархомець Одарка).

Загалом в організації ТСО перебуває 200 осіб, всі акуратно сплачують членські податки⁴⁰⁷.

На сусідніх шпальтах розгортається трагічна діарама троцькістсько-зинов'євської справи. Народ обурений і закликає уряд покарати зрадників великої ленінської ідеї смертю. Тут же розміщений проект Конституції — найдемократичнішої в світі, народ його обговорює і радіє своєму щастю.

Так, побиваючи «внутрішніх ворогів», творячи текст формальної Конституції, пориваючись на революційні барикади Іспанії, нацменсело, в якому не вщухають перманентні чистки, судилища та йдуть вже масові переселення, підходить впритул до Великого Терору 1937–1938 рр.

7. Етнічні громади в післяголодному місті

Попри страшну руїну виробничих сил села промислове зростання країни було стрімким і викликало відповідні зміни в її міському населенні. Урбанізація була найвідчутнішою за всю історію України — від 5,4 до 11,2 млн між 1926 і 1939 р. Приріст міського населення становив 20% і відбувся також шляхом зарахування великих сільських поселень до категорії міст⁴⁰⁸. У період між все-союзними переписами частка міських мешканців зросла з 18,5 до 36,2% всього населення. В територіальному вимірі зростання відбувалося нерівномірно. Найбільший приріст городян спостерігався в Донецько-Криворізькому басейні. На Донбас і Придніпров'я припадало 3/4 приросту міського населення. Міста Правобережжя на думку Б. Кравченка перебували в застої. У 1926 р. в містах проживало 16,1% населення регіону, в 1939 р. — 20,5% (для порівняння в Донбасі аналогічні показники становили 26 та 48% відповідно). На Поліссі рівень урбанізації знизився між 1926 та 1939 рр. на 5%⁴⁰⁹.

Зміна співвідношення сільського й міського населення в структурі народу України стала епохальним наслідком колективізації та спричиненого нею голодомору. Воно, безперечно, було першим кроком на шляху її перетворення на сучасну індустріальну державу. Однак, більшовицькі методи модернізації спричинили надшвидке кількісне зростання частки городян без відповідних якісних змін в інфраструктурі населених пунктів та відповідної підготовки масової свідомості. Наслідки не заставили на себе чекати. — Відбувся крах гасел епохи «Великого ривка» про тотальну політехнізацію робсили. Робітництво середини 30-х рр. на загал малоосвічене, з низьким рівнем кваліфікації, ментально кровно зв'язане з селянським традиційним світом. Власне, село прийшло в місто і принципним чином вплинуло на хід етнокультурних процесів у ньому.

Не менш важливо усвідомити, що радянський модернізаційний ривок відбувався на тлі економічного занепаду села й найжахливішого голоду ХХ ст., який спотворив життя українського міста. Після скасування карткової системи центр роздрібної торгівлі перемістився до державних крамниць та ларьків — влада дуже добре усвідомила «виховну» роль «продовольчих труднощів» і прагла закріпити за собою роль визначального гравця на споживчому ринку. Віднині вона вирішувала, кому, скільки і за якими цінами продавати. Місце